

KARA YANVAR

Azerbaycan'da 20 Ocak 1990 Kanlı Olayları ve Sonuçları

Zaur ŞİHALİYEV

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ULUSLARARASI İLİŞKİLER YL.ÖĞRENCİSİ

GİRİŞ

SSCB'nin 1988 yılında "Azerbaycan SSC'ne bağılı Dağılık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Sosyal ve Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması" kararıyla bölgeye ciddi bir bütçe ayrılması Ermenilerin faaliyetlerini kolaylaştırdı. SSCB'nin bu kararından sonra Karabağ Ermenileri, Dağılık Karabağ'ın Azerbaycan SSCB'nden ayrılarak Ermenistan SSC'ne bağlanması için Ermenistan'da ve yurt dışında propagandalara başladı. Bu propagandalar kapsamında dünyanın birçok ülkesine DKÖC'de yaşayan kişiler adına bildirimler gönderilirken, bölgede hafif silahların stoklanması başladı. Ayrıca dünyanın birçok yerinden gerilla savaşı deneyimi olan gönüllüler bölgeye geldi. Günlük olarak gerçekleştirilen eylemler zamanla çatışmaya dönüştü.¹ SSCB'nin bölgede yaşananları bilmesine rağmen çözüm üretmeyerek sessiz kalması ise olayların büyümesine yol açtı.

Ermeniler tarafından yeni saldırı birlikleri oluşturuldu, yeni silahlar ele geçirmek için Sovyet ordusunun askeri alanlara saldırılar gerçekleştirildi. SSCB'nin resmi belgelerine göre bu dönemde Ermeniler, "askeri sahalara 131 saldırı düzenleyerek, binlerce silah ve patlayıcı madde ile zırhlı araç ele geçirdi."² Ermeniler bu saldırılarda elde ettikleri cephanelerle Azerbaycan şehirlerine saldırılar düzenledi.

Ermenilerin bu saldırgan tutumlarına karşılık Azerbaycan'da ilk defa Komünist Parti yönetimine karşı muhalif gruplar ortaya çıkmaya ve yeni teşkilatlar kurulmaya başladı. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağılık Karabağ sorununda SSCB yönetiminin Ermenistan'ı destekler tutumu Azerbaycan'da bağımsızlık isteğini arttırdı. Bu isteğe bağılı olarak bağımsızlık hedefiyle kitlesel bir hareket olarak Azerbaycan Halk Cephesi kuruldu.³

Azerbaycan'da Ermenistan'ın saldırgan tutumuna karşı sessizliğini koruyan SSCB'ye karşı binlerce kişinin katılımıyla miting gerçekleştirdi. Bu mitingde Azerbaycan halkı, Ermenilere ve bölücü faaliyetlerine karşı önlem alınmasını ve Azerbaycan yönetiminin yaşananlara karşı milli duygularla hareket ederek halkını

¹ Ramiz Mehdiyev, *Dağılık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih*, çev. Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 152-153.

² B. Gaibov, A. Şerifov, *İlan Edilmeyen Harp*, çev. S. Mehmetova, Azerbaycan Yayınevi, Bakü 1992, s. 24.

³ Aslıhan Akman, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2005, s. 48. ²⁷ Cemalettin Taşkıran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 150.

korumasını istedi.⁴ Ancak merkezi yönetimin olaylara karşı tavır değiştirmemesi Azerbaycan'da toplumsal ve siyasi durumun gittikçe karışmasına sebep oldu.

Dağlık Karabağ merkezli olarak başlayan olaylar aslında SSCB'nin dağılmasına giden süreci de başlattı. Azerbaycan'da SSCB yanlısı yönetimin Ermenilerin sonu gelmez isteklerine ve saldırılarına karşı sessiz tutumu Azerbaycan halkının tepkisine neden oldu. Halk, önceleri Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinin yönetimden uzaklaşmasını isterken, bu istek zamanla bağımsızlık talebine dönüştü.

SSCB, Ermenistan tarafından gerçekleştirilen saldırılara sessiz kalırken, Azerbaycan'da başlayan gösterilere karşı tepkisi ise çok sert oldu. Azerbaycan bağımsızlık tarihinde bir dönüm noktası olan 20 Ocak 1990 olayları, Azerbaycan halkının bağımsızlık isteğine karşı SSCB'nin gerçekleştirdiği kanlı bir tarihtir. Ocak 1990'da Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın her yerinde yaşanan olaylar Azerbaycan'ın milli bağımsızlık mücadelesinin temeli olmuştur.

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'a Müdahalesi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde kendi iç savaşıyla ilgilenmek zorunda olan Bolşevikler, Azerbaycan'daki duruma müdahale edemedi. Ama Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı yasal olarak tanınmadı. Sovyet Rusya, Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmek yerine siyasi partiler içinde yürüttüğü gizli propagandalarla ülkedeki Bolşevik yanlılarını kendi tarafına çekmeye çalıştı. Rusya'daki iç savaş Bolşeviklerin lehine değişim gösterene kadar Azerbaycan'a doğrudan müdahalede bulunamayan Sovyet Rusya, Azerbaycan Hükümeti'ne karşı yürüttüğü baskı politikasını o dönemde halk tarafından kabul gören aydın kişiler üzerinden gerçekleştirdi.⁵

Azerbaycan uzun yıllar boyunca Rusya'nın pamuk, tütün ve petrol ambarı olarak kullanıldı.⁶Bu sebepten Bolşevik lideri Lenin, "Bakü'nün Rusya'nın ayrılmaz bir

⁴ Ramiz Mehdiyev, *Dağlık Karabağ...*, s. 175.

⁵Qafarov, *a.g.e.*, s. 257-259; Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası I*, Kök Yayınları, Ankara 1990, s. 98.

⁶ Yasin Aslan, *Aşkarklık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*, Yağmur Basın Yayın, Ankara 1992, s.2

parçası olduğunu ve muhakkak Rusya'nın kontrolünde kalması gerektiğini" ifade etti.⁷ Bakü'nün kontrol altında tutulması Azerbaycan petrolerine hâkim olmak demektir. Bolşeviklerin Kafkasları "Doğu'nun Anahtarı" olarak görmesi ve Azerbaycan'ın kurtuluşunu Rusya'nın yanında gören kesimi kullanarak gerçekleştirdikleri propagandalar neticesinde Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali kolaylaştı. Sovyet işgalini kolaylaştıran bir diğer faktör ise, Azerbaycan'daki Ermeni ve Rusların hem siyasi karışıklığa sebep olması hem de Bolşevik ordusu içinde yer almasıydı.⁸

Ülkenin içinde bulunduğu karışık duruma Mehmet Emin Resulzade ve partisinin vadettiklerini yeterince gerçekleştirememesi de eklenince artan huzursuzluk hızlı bir hükümet değişikliğine sebep oldu. Bolşevik yanlısı grubun hükümeti ele almasıyla Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal etti. Parlamento ve hükümet feshedilerek 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.⁹

Azerbaycan'da kontrolü tamamen Kızıl Ordu'da olan ilk Sovyet Komünist hükümeti Neriman Nerimanov başkanlığında kuruldu. Sovyet Rusya Hükümeti ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti arasında devam eden görüşmeler sonucunda ise iki ülke arasında askeri ve ticari iş birliği anlaşması imzalandı. Böylece Azerbaycan, Sovyet Rusya'nın özellikle ekonomik açıdan destekleyici bir parçası durumuna geldi.

⁷ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1993, s. 42; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.531.

⁸ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin...*, s. 32-33; Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri...*, s. 43.

⁹ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, C. IV, İstanbul 2001, s. 320; Qasımlı, *a.g.e.*, s. 35; Saray, *a.g.e.*, s. 43; Baykara, *a.g.e.*, s. 256-259; İsgenderov, *a.g.e.*, s. 56. ⁴⁹Hayit, *a.g.e.*, s. 21.

Azerbaycan'da Sovyet Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Direniş Hareketleri

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'da yönetimi devralmasından yaklaşık bir ay sonra halk arasında komünist yönetime karşı muhalefet başladı. Azerbaycan'ın ekonomik olarak sömürülmeye başlanması, komünist yöneticilerin keyfi idaresi, Azerbaycan ordusunun Kızıl Ordu birliklerine benzetilmesi için yapılan girişimler Azerbaycan halkının tepkisini çekti.¹⁰ Bundan sonraki süreçte 1920-23 yılları arasında Azerbaycan'da Sovyet yönetimine karşı irili ufaklı 53 ayaklanma gerçekleşti.¹¹ Kızıl Ordu'ya karşı ilk olarak 21 Mayıs 1920'de Terter'de başlayan ayaklanma kısa sürede Azerbaycan'ın önemli şehirlerinde de yankı buldu. Kızıl Ordu'nun başına buyruk halleri ve Azerbaycan Milli Ordu mensuplarının kendi ülkelerinde yabancı konuma düşürülmeleri Gence'de başlayacak olan büyük direniş için uygun ortamı hazırladı. Gence ayaklanmasının temel gücünü Azerbaycan askeri birlikleri oluşturuyordu.¹² Azerbaycan halkının milli birliklerden yana tavır alması Sovyet yönetiminin zorda kalmasına sebep oldu.¹³

Gence'de bulunan Azerbaycan askeri birliklerinin direniş için gizlice eğitimden geçirilmesi ilk etapta Kızıl Ordu'ya karşı başarılı olunmasını sağladı. Kısa sürede

¹⁰TadeuszSwietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 247.

¹¹ Ahmet Karaca, *Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1982, s. 17.

¹² Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Entiyat Edebiyatı, Bakü 1990, s. 70-71.

¹³Qasımlı, *a.g.e.*, s. 32-33; Saray, *a.g.e.*, s. 95-97; Fezail İbrahimli, "Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. QiyasŞükürov, VasifQafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 274-275.

Ermeni mahalleleri hariç bütün Gence'nin kontrolü Azerbaycan direniş gücünün eline geçti. Ancak bu durum Sovyet güçleri ile direnişçiler arasındaki çatışmalarında artmasına sebep oldu. Direniş hareketinin gücünün farkına varan Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu birliklerini takviye etmesi Gence direnişinin sonunu getirdi. Şehir yeniden Sovyet Rusya'nın eline geçti.¹⁴

Azerbaycan'da Sovyet Rusya'ya karşı 1920-1923 yılları arasında gerçekleştirilen diğer ayaklanmalar, Karabağ, Zakatala, Şeki, Şamahı ve Aksu, Göyçay, Aktaş, Kuba, Şamhor, Salyan, Hacıkabul ve Kürdemir, Tovuz ve Kazak, Nahçıvan, Lenkeran ve Astara'nın ortak noktası direnişlerin Sovyet Rusya tarafından güç kullanılarak ortadan kaldırılmasıydı. Çünkü halk ve direniş güçleri Sovyet ordusuna karşı kendini savunacak yeterli askeri donanımına sahip değildi. Ayaklanmalar, plansız olarak gerçekleştirilmesi, tek bir merkez tarafından yönetilmemesi ve gerekli dış desteğin sağlanamamasından dolayı kısa sürede bastırıldı.⁵⁵ Böylece Sovyet Rusya Azerbaycan'daki hâkimiyetini bir kez daha pekiştirdi.

Sovyet Rusya Yönetimi Altında Azerbaycan

Bolşeviklerin, Rusya'da yönetimi ele geçirmesinden hemen sonra yönünü Kafkaslara çevirmesi Azerbaycan için tam bir yıkım oldu. Sovyet Rusya iktidarının kısa sürede Azerbaycan'da yaşayan ve halk üzerinde etkisi olan sosyalist aydın kesimin önemli bir bölümünü etkisi altına alması, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi zor şartları kendi lehine kullanmasıyla Azerbaycan yönetimi hızlı bir şekilde Sovyet Rusya'ya geçti. Ancak devamında gerçekleşen Sovyet karşıtı halk ayaklanmaları Rusya'nın bölgede tutunmasının kolay olmadığını bir göstergesiydi. Bu yüzden Sovyet Rusya halk direnişlerini bastırdıktan sonrada bölgede sıkı tedbirler almaya başladı.

Sovyet Rusya, halk direnişlerini ortadan kaldırdıktan sonra Azerbaycan'da baskı siyasetini başlattı. Bunun için, yönetimde kadrolaşmayı engellemek ve komünist partinin ön plana çıkarak yerini sağlamlaştırmasını sağlamak için idari kadrolarda sık

¹⁴ Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 75-80. ⁵⁵Qasimlı, *a.g.e.*, s. 110-141.

sık değişikliğe gidildi.¹⁵ Azerbaycan'ın kısa süren bağımsızlık döneminde yönetici kadro içinde yer alan aydınlar ülkeyi hızla terk etmek zorunda kaldı. Azerbaycan'da kalan aydın, yazar, öğretmen yani "bütün düşünen beyinler" Sovyet Rusya tarafından en ağır biçimde cezalandırıldı.¹⁶ Böylece Sovyet Rusya'nın temsilcisi Komünist Parti Azerbaycan'da tek yetkili konumuna geldi.

Aynı dönemde ülkede gerçekleştirilen müsadere operasyonları ile evler arandı ve kimi zaman halkın sadece evine kimi zamansa tüm mülküne el konuldu. Böylece mağdur duruma düşürülen halkın, özellikle köylerde birbirine düşürülerek iç savaşın eşiğine getirilmesiyle Bolşevik yönetiminin en küçük yerleşim birimine dahi rahatlıkla yerleşmesi sağlandı.¹⁷

Sovyet ideolojisinin temelini oluşturan Marksizm, insanın her türlü doğüstü inançlara bağlanmasını yani dini reddediyor ve afyon olarak görüyordu. Ateizm, Sovyet Rusya'nın Marksist ideolojisinin temelini oluşturuyordu.¹⁸ Sovyet yönetimi, Azerbaycan'da dine karşı bir savaş başlattı.¹⁹ 1924'den itibaren şariat mahkemeleri kaldırıldı, aradan geçen dört yılın sonunda Azerbaycan topraklarındaki bütün dini okul ve medreseler kapatıldı. Müslüman din adamlarının ekonomik özgürlüklerini sağladıkları vakıflara el konuldu. Son olarak yapılan din aleyhtarı propaganda ile camilerin neredeyse tamamı kapatılarak Müslüman din adamları devrim karşıtı propaganda yapmakla suçlandı. Böylece, Müslüman halka karşı din üzerinden bir takibat başlatıldı.²⁰

XIX. yüzyılın başlarında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan'ın tamamen Rusya hâkimiyetine girmesi eğitim alanındaki reformları da beraberinde getirdi. İlk olarak Azerbaycan'da var olan İran etkisini kırmak ve Fars dilinin yaygınlığını azaltmak için yerel dilin kullanımı özendirildi. Azerbaycan Türkçesinin kullanımını teşvik eden ders kitapları ve sözlüklerin basılmasıyla Rus

¹⁵Neciyev, "a.g.t.", s. 281.

¹⁶Bünyadov, *agm.*, s. 8-9.

¹⁷İbrahimli, *a.g.e.*, s. 276-278.

¹⁸EbulfezSüleymanov, "Sovyetler Döneminde Azerbaycan'da Millî Kimlik Arayışları", *Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri*, haz. Vügarİmanov, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2005, s. 310-311.

¹⁹Qasimli, *a.g.e.*, s. 274.

²⁰AlexandreBennigsen, ChantalLemercierQuelquejay, *Süfi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 56-57.

okullarında Azerbaycan Türkçesi dersinin okutulma propagandası ise Sovyet Rusya döneminden itibaren değişmeye başladı.²¹

Azerbaycan topraklarında Fars etkisini kırmaya yönelik olarak ilerleyen dil politikası zamanla Rusçanın teşvik edilerek Sovyet Rusya'ya bağlı diğer ulusların kendi dillerini kullanımını sınırlandırmasıyla devam etti. Öyle ki, Rus ve Ortodoks olmayan bir kişi kendini geliştirerek toplumda saygın bir konuma yükselmek istiyorsa Lenin'in ifadesiyle "yüce ve güçlü Rus dilini" öğrenmeliydi. Bu dönemde halkın etnik menşeyini gösteren her şeye yasaklar koyuldu. Bir kültür soykırımı gerçekleştirilerek etnik kimlik Türk'ten Azerbaycanlıya, kullanılan dil Türk Dili'nden Azerbaycan Dili'ne dönüştürüldü. Kullanılan alfabe ise önce Latin harflerine ardından Kiril alfabesine dönüştürülerek Azerbaycan'ı Türk dünyasından uzaklaştırma politikası adım adım gerçekleştirildi.

Gorbaçov İktidarına Kadar Sovyetler Birliği'nde Genel Durum

1953'de Stalin'in ölümünden sonra Komünist Parti genel sekreterliğine getirilen en güçlü aday Malenkov'un görevinden istifa etmesinden sonra "birinci parti sekreteri" unvanıyla bu görevi devralan Kruşçev ile birlikte Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başladı.²²

Kruşçev iktidara geldikten sonra ancak 1989'da ortaya çıkacak olan gizli konuşmasında Stalin'in iktidar olduğu döneme dair eleştirilerini dile getirdi. Amacı geçmişte gerçekleşmiş olan tüm suçların Stalin'e yüklenmesi olan bu konuşmanın sonunda Kruşçev, kendine hatırı sayılır bir taraftar grubu kazandı. Böylece 1957'de parti içinde Stalin taraftarlarının kendisine karşı gerçekleştirilecek olan yönetimden uzaklaştırılması isteğini bertaraf etti.⁷⁶ Ancak, Stalin döneminde kurulan komünist uydu devletler içinde Stalin karşıtı bu konuşmanın etkileri olumsuz yönde oldu. Çok geçmeden Baltık ve Doğu Avrupa komünist ülkelerinde Sovyetler Birliği'ne karşı

²¹ Gönül Aliyeva, "SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 111-112. ⁶³ Mehmet Yalçın Yılmaz, "İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedit Hareketi", *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, S. 24, Sonbahar (2014), s. 343. ⁶⁴NesibNesibli, "Azerbaycan'ın Milli...", s. 143-144.

²²Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016, s. 586. ⁷⁶ Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 383-386.

ayaklanmalar başladı. Polonya, Doğu Almanya ve Macaristan'da ortaya çıkan ayaklanmalar Sovyet ordusu tarafından bastırıldı.²³

1960'lı yılların başından itibaren dünyada geleneksel ağır sanayi ürünlerinden, modern ve teknolojik ürünlerin üretimine doğru başlayan hızlı dönüşüm, tüketicinin taleplerine dayanan bir ekonomi politikasına sahip olmayan Sovyetler Birliği için önemli bir kriz hâline geldi.⁷⁸ 1964 yılında Sovyet yönetimini elinde bulunduran Komünist Parti içinde yaşanan gerilimlerin sonunda Kruşçev'in yönetimden uzaklaştırılarak yerine daha sonraları "Durgun Stalinizm" dönemi olarak adlandırılacak olan Brejnev'in gelmesi beraberinde ekonomik ve sosyal alanlarda yeni düzenlemeleri de getirdi. Ancak tüm bunlar 1970'lerden itibaren Sovyetler Birliği'nde baş meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi krizlerin sürekli hale gelmesinin önüne geçemedi.²⁴

Brejnev, iktidarda kaldığı süre boyunca Sovyetler Birliği'nin ekonomik olarak sahip olduğu potansiyeli geliştirmek için çalıştı. Bunun için öncelikli olarak Sovyetlerin asıl üretim kaynağı olan tarıma yöneldi.²⁵ Brejnev döneminin ilk yıllarında tarımda gerçekleştirilen atılımlarla ekonomide sağlanan gelişmelere doğalgaz, petrol ve nükleer enerji eklendi. Böylece muazzam bir büyüme sağlayan Sovyetler Birliği, askeri alanda da ABD'ye yakın bir güç olmayı başardı. Ancak tüm bu gelişmeler 1970'lerin ortasından itibaren duraksadı. Sovyet ekonomisi, gündelik yaşamında ağır şartlar altında çalışan Sovyet toplumunun ihtiyaçlarına yeterli gelmedi.²⁶

Brejnev'in 1982'deki ölümünden sonra yönetim Yuri Andropov'a geçti. Andropov iktidarı ile Sovyetler Birliği'nde başlayan reform hareketleri onun da ani ölümü üzerine kesintiye uğradı. Daha sonra Andropov'un yerini alan Çernenko'nun iktidarı ise çok daha kısa sürdü. 1985'de Çernenko'nun ölümünden sonra yönetime getirilen Mihail Gorbaçovise uzun yıllar Komünist Parti içinde önemli görevler aldı.

²³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 532; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 468-482. ⁷⁸ Paul Kennedy, *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995, s. 300.

²⁴ Fırat Purtaş, *Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Kitap Basım Yayın, Ankara 2005, s. 30-32; Mihail Gorbaçov, *Perestroika Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce*, çev. Kasım Yargıcı, Güneş Yayınları, İstanbul 1988, s. 19; Kennedy, *a.g.e.*, s. 298-300.

²⁵ Leonid Brejnev, *SBKP M.K Genel Sekreteri Leonid İliç Brejnev'in 70 Yılı*, çev. Halim Güven, Temel Yayınlar, Ankara 1977, s. 10.

²⁶ Bushkovitch, *a.g.e.*, s. 393-394.

⁸² Purtaş, *a.g.e.*, s. 32.

Gorbaçov'un iktidara gelişi Sovyet sistemin de meydana gelecek olan yeniliklerin habercisiydi.²⁷

Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un İktidarı ve Reformları

Gorbaçov, Sovyet Rusya'nın köylüleri zorla kolektif çiftlik sistemine soktuğu ve bu sistemin beraberinde getirdiği açlık, kıtlık ve baskı ortamında doğdu ve iyi bir eğitim aldıktan sonra iktidara geldi.²⁸ Bu durum, Gorbaçov'un yönetime geldikten sonra ilk reformlarını ekonomi alanında gerçekleştirmesine sebep oldu. Bundan sonra ülkede ekonominin iyileşmesi için verimliliği ve ürün kalitesini artırıcı tedbirler alınmaya başlandı. Böylece perestroykanın ortaya çıkması için gerekli ortam hazırlanmış oldu.²⁹

Gorbaçov yönetime geldikten sonra kendinden önce yönetimde bulunan ve KGB şefi olduğu dönemde kendisini fark ederek ön plana çıkmasını sağlayan Andropov'un izinden gitti.³⁰ Andropov döneminden Gorbaçov'a miras kalan ilke ise disiplindi.⁸⁸ Uzun yıllar bürokraside görev yapmış olan Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin tıkanan yönlerini görüyordu. Ona göre, 1970'lerin ortasından itibaren Sovyetler Birliği güç kaybetmeye başladı. Ekonomik büyümedeki yavaşlama ve kapalı toplum olma özelliği üretimde ve ürün kalitesinde ilerleyen teknolojiye ayak uyduramama ülkenin kan kaybetmesine neden oluyordu. Ekonominin temelini ağır sanayi ürünlerinin oluşturması ve bunlar için gerekli yüksek bütçeli projelerin dünyada hızla büyüyen ileri teknolojik ve bilimsel yöntemlerden uzak olması, ülkeyi zora sokuyordu. Tüm bunlar bir süre sonra ekonominin tıkanmasına sebep oldu. Bu durum toplumsal problemleri de beraberinde getirdi. Sovyetlerde büyüme oranının yavaşlaması, devlet tarafından toplum için sağlanan barınma, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki aksaklıkları da beraberinde getiriyordu. Sovyetler Birliği'nin

²⁷Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskin, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 38.

²⁸ Martin Walker, "Mihail Gorbaçov'un Yükselişi", *Gorbaçov'un Rusyası*, çev. Abdullah Yılmaz, haz. Cem Akaş, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 15.

²⁹Purtaş, *a.g.e.*, s. 32-33.

³⁰Walker, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁸⁸*a.g.e.*, s. 44.

kurulmasından sonra toplumda adım adım oluşturulan ve benimsetilmeye çalışılan Sovyet ideolojisi ve değerleri de eski önemini kaybetmeye başladı.³¹

Eski bir KGB'li olan Andropov'da yönetimde olduğu zaman zarfında iş saatlerinin aksamaması ve çalışanların görev başında olup olmadıklarını denetlemek için polisleri görevlendirerek sürekli bir denetim ortamı kurmuştu.³² 1985'ten itibaren Gorbaçov da disiplinini örnek aldığı Andropov'un izinden giderek Sovyet toplumunun daha sıkı çalışmasını sağlayacak idari kararlar üzerine çalıştı. Bu yüzden emek dışı elde edilen tüm gelirlere son verme kampanyalarına başladı. Tüm bunlara rağmen bazı idari kademelerde dâhil olmak üzere kanuna karşı duyarsızlıklar, toplumun içinde bulunduğu durumu görmezden gelme, eleştirilere kulak tıkama, rüşvet ve haksızlıklar arttı. Göz kamaştırıcı ve yüksek bütçeli kampanyalar bile bir süre sonra üstü örtülmeye çalışılan gerçekler için yeterli olmadı. Çalışan halk, içinde bulunduğu duruma ve iktidarın kötüye kullanımına, gereksiz harcamalara ve haksız oluşturulan servetlere tepki gösterdi. Gorbaçov ise iktidarıyla Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem vaat ediyordu. Sovyet sisteminin temel ilkelerini değiştirmeden ülkeyi modernleştirme girişimi olarak "glasnost" ve "perestroyka" olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik Reformlar 1987'den itibaren başladı.

Perestroyka ve Glasnost

Gorbaçov ile Sovyet sistemi bütün sorunlarıyla birlikte yeniden yapılanma fikrini geliştirmeye başladı. Bunun için ekonomi başta olmak üzere, sosyal-kültürel, demokrasi ve dış politika konuları yeniden değerlendirilerek Komünist Parti'nin olağan Genel Kurulu'ndan önce kapsamlı çalışmalara başlandı. Yapılan bu ön çalışma Gorbaçov ile başlayan perestroyka reformunun temelini oluşturur nitelikteydi. Bu çalışmanın sonucunda Sovyet sisteminde öncelik olarak revize edilmesi gereken konu ekonomiydi. Ekonomi acil olarak düzeltilmeli, disipline edilmeli ve teknolojik soyutlanmalarla ortaya çıkmış olan geri kalmışlıktan kurtarılmalıydı.

³¹ Mihail Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 19-22.

³² Walker, *a.g.e.*, s. 44.

Bir başka açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği çok uluslu federal yapıya sahip bir devlettir. Bu yüzden başta Lenin olmak üzere Sovyetler Birliği'nin kurucuları komünist sistem içerisinde milliyetçilik düşüncelerinin yok olacağını düşünüyorlardı. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasına kadar milliyetler politikasının beklendiği gibi işlemediği ve milliyetçilik duygularının yok olmadığı fark edilemedi. Sovyetler Birliği sosyalist bir devlet olmasına rağmen demokrasinin asıl unsurunu oluşturan çoğulculuk ve halkın katılımı unsurları yoktu. Halk; istihdam, barınma, kültür ihtiyaçları karşılanan ancak gün geçtikçe yönetimden uzaklaştırılan bir unsurdu.³³

Perestroykanın bir reform olarak ortaya çıkmasının bir diğer nedeni ise Sovyet toplumunun sürekli olarak kısıtlanması ve yönetime karşı ortaya çıkacak olan herhangi bir olumsuz tutumun parti tarafından bastırılmasıydı. Ancak zaman içinde toplum içerisinde okuma yazma oranının artması, halkın bilinçlenmesi, bilim ve teknoloji ile ilgilenmeye başlaması toplumsal yapıda değişikliği de beraberinde getirdi. Bu durum ise Komünist Parti üyelerinin daha çok şehirlerden ve okumuş kesimden seçilmesiyle birlikte partinin yapısına da yansdı.³⁴ Zaten Gorbaçov da "Parti, şu anda toplumda gerçekleşmekte olan sürecin gerisinde kalmamalıdır" diyerek 1988 yılında gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Komünist Parti XIX. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmasında perestroykayı, ilk olarak ekonominin daha sonra ise siyasi sistemin, devlet teşkilatının ve hükümet organlarının yeniden yapılandırması olarak halka duyurdu. XIX. Parti Kongresi esnasında alınan yeni seçim sistemi, anayasa değişiklikleri ve başkanlık sistemine geçiş gibi önemli kararlar doğrultusunda Sovyetler Birliği'nde uzun yıllardır var olan tek parti iktidarı da zayıflatılmış oldu.

Gorbaçov'a göre perestroyka bir devrimdir. Sovyet halkının hayati önceliklerine cevap veren ve toplumu nitelik bakımından üst seviyelere çıkarmak için çalışan, sosyal ve politik düşüncelerde köklü değişiklikler yapılmasını gerektiren bir devrim.³⁵ Glasnost, perestroykanın destekleyicisi olarak hem yönetici kadro

³³ Mediha Akarslan, *Değişen Dünya Dengeleri Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1994, s. 52-55.

³⁴ Akarslan, *a.g.e.*, s. 60-61; Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 22-25.

³⁵ Gorbaçov, *a.g.e.*, s. 52-56.

¹⁰⁰ Purtaş, *a.g.e.*, s. 34.

içerisindeki reform karşıtı kesimin duruma müdahil olmasını engellemek hem de Sovyet halkının reform döneminin tüm süreçlerine katılmasını sağlamak amacıyla ortaya çıktı. Çünkü Sovyetler Birliği'nde var olan ekonomik durgunluk aşılması gereken ilk sorundu ve bunun için halk desteğinin alınması şarttı.

Gorbaçov yönetime geldiği sırada Sovyetler Birliği ile Batılı devletlerin arası iyice açılmış durumdaydı. Bazı devletler kısa süre içerisinde Sovyetler Birliği'ni bilim ve teknoloji alanında geri bırakacaktı. Bu durum ise Sovyetler Birliği'nin dünya kamuoyundaki saygınlığını kaybetmesine neden olacaktı.³⁶

Komünist Parti'nin denetimindeki basın, gerçekleri halka yansıtmıyor ve parti lehine propaganda yapıyordu. Öyle ki, 1986'da yaşanan Çernobil faciası dahi basında hak ettiği gibi yer almamış ve basın organları güvenilirliklerini kaybetmişti.³⁷ Glasnost politikası tüm bu gelişmelere karşı gerçeklerin halktan saklanmasından ziyade açık açık anlatılması adına ortaya çıktı. Böylece, Lenin'den itibaren uzun yıllar boyunca halk tarafından bilinmesi ya da konuşması hoş görülme konular su yüzüne çıktı.³⁸ 1988'e gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu umutsuz durumun yalnızca ekonomik sorunların üstesinden gelinerek aşılamayacağını fark eden Gorbaçov, perestroyka ve glasnost olarak adlandırdığı reformlarının ağırlık noktasını ekonomiden politikaya çekti. Böylece Sovyet sisteminin demokratikleşmesi sağlanacaktı. Gorbaçov, glasnost ve perestroyka ile Sovyet halklarının desteğini almayı amaçlıyordu ancak beklenen olmadı. Demokratikleşme fikri birçok milleti sınırları içinde barındıran Sovyetler Birliği için tam bir yıkım oldu. Halk arasında demokratikleşme fikri hızla yayılırken ilk tepkiler Rus halkının bedelini maddi ve manevi olarak ağır ödediği bir hâl alan Afganistan Savaşı'na karşı ortaya çıktı. Halkı rahatlatmak adına yapılan her girişim ise isyanın daha da büyümesine sebep oldu.³⁹

Gorbaçov'un açıklık politikası beklenen sonuçları vermedi. Bu dönemde, Stalin döneminde başlayan milliyetler politikası başarısız olunca özellikle Baltık ülkeleri milliyetçi hareketlere başladı. Yıllarca Sovyet baskısı altında yaşamış toplumlar

³⁶ Yaşar Onay, *Batı'ya Direnen Devlet Rusya*, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008, s.234.

³⁷ Purtaş, *a.g.e.*, s. 34.

³⁸ Onay, *a.g.e.*, s. 234. ¹⁰⁴Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskin - Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 51-52.

³⁹ Onay, *a.g.e.*, s.236-237.

glasnostun etkisiyle düşüncelerini özgürce dile getirirken, bayraklarını, ulusal marşlarını ve dillerini özgürce kullanabilmek için ayaklanmaya başladı.⁴⁰ Aynı dönemde Kafkasya'da yaşayan halklar arasında başlayan gerilim, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi glasnost ve perestroykanın bekleneni vermediğinin açık bir göstergesiydi.

Gorbaçov ile Yeltsin Arasındaki Mücadele

Mihail Gorbaçov, Çernenko'nun ölümünden sonra iktidara geldiğinde beraberinde kendi kadrosunu da getirdi. Bu kişiler arasında dikkat çeken isim ise Moskova Parti Teşkilatının başına atadığı Boris Yeltsin'di.⁴¹ Gorbaçov tarafından büyük umutlarla başlatılan reformlar istenen sonucu bir türlü vermedi. Ortaya atılan perestroyka ve glasnost Sovyet bayrağı altında yaşayan halkların düşünce ve eleştirilerini sesli dile getirip devlete olan bağlılıklarının artması amacından ziyade bağımsızlık duygularını körükledi.

Yaşanan olumsuz gelişmeler Gorbaçov'un reformlarının daha da radikal hale gelmesine sebep oldu. Ancak Yeltsin başta olmak üzere reformların daha hızlı ve etkili şekilde gerçekleştirilmesini isteyen parti içindeki komünist kesim baskıyı arttırdı.⁴² Bu dönemde Gorbaçov ile Yeltsin'in arası, Yeltsin'in 1987'de Moskova'daki görevinden Gorbaçov tarafından alınmasından dolayı açıldı. Bundan sonra Gorbaçov'un en güçlü rakibi konumuna gelen Yeltsin, XIX. Komünist Parti

⁴⁰Brzezinski, a.g.e., s. 76.

Onay, a.g.e., s.239.

⁴¹Bushkovitch, Rusya'nın Kısa ..., s. 428.

⁴²Riasanovsky, a.g.e., s. 651.

Bushkovitch, a.g.e., s. 431.

Kongresi'nde Gorbaçov'un reformlarına sert eleştiriler getirdi.⁴³ Böylece Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki rekabet ve anlaşmazlık hızlı şekilde büyüdü.

Sovyetler Birliği, XIX. Parti Kongresi sırasında, Yüksek Sovyet üyelerini seçmek için Halk Temsilcileri Meclisi kurulmasını kararlaştırdı. Boris Yeltsin'in de bir başkasının yerini alması sonucu üye olarak yer aldığı bu meclis ile birlikte Sovyet tarihinde bir ilk olarak muhalefet grubu kurulmuş oldu.

Gorbaçov, ekonomide başlattığı yeniliklerle birlikte Avrupa ile ilişkileri iyileştirme üzerine girişimlerde bulundu. Soğuk Savaşı bitiren uygulamaları kararlılıkla uygulayarak Afganistan'dan çekilmesi, Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyasından kaçınılması ve bu ülkelerin özgür bırakılmasının sonuçları da ağır oldu. Reformlar nedeniyle çıkarları zarar gören gruplar Gorbaçov'a karşı zaten var olan muhalefetlerini giderek arttırdı.⁴⁴ Yeltsin'de bu grubun içindeydi.

Baltık ülkelerinde milliyetçilik dalgaları hızla yayılırken Yeltsin'in daha da ön plana çıkmasında Gorbaçov'a karşı savunduğu fikirlerin de etkisi vardı. Yeltsin, Gorbaçov reformlarının hızını ve etkisini eleştirirken artık SSCB'nin kendi haklarını koruması gerektiğini ve ihtiyaçlarına göre hareket etmesinin gerekliliğini savunuyordu.⁴⁵

Reformlara karşı oluşan tepkiyle birlikte artan "milliyetçi söylem", Gorbaçov ile iktidar mücadelesine giren Yeltsin'in de katkısıyla "önce Ruslar" düşüncesini güçlendirdi. Böylece ekonomik reformların sebep olduğu sosyal kriz sonucunda Sovyetler Birliği hızlı bir dağılma sürecine girdi. Yeltsin, Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilecek olan darbe girişiminde, darbeye karşı duruşundan dolayı toplumun desteğini arkasına aldı. Bu durum Rusya'da Yeltsin'e iktidar yolunu açtı.⁴⁶

Gorbaçov Dönemi Bağımsızlık Hareketleri

⁴³ N. Filiz İrge, Sovyetler'den Rusya Federasyonu'na (Balkanlar- Orta Asya- Kafkaslar) Kapitalist Kuşatma, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 231. ¹¹²Purtaş, a.g.e., s. 39.

⁴⁴ Zeynep Dağı, Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 9395.

⁴⁵ Bushkovitch, a.g.e., s. 431.

⁴⁶ Dağı, a.g.e., s. 96-99.

1980'lerden itibaren SSCB'de başlayan ekonomik sıkıntılar Gorbaçov'un aldığı tüm tedbirlere rağmen engellenemedi. Ekonomik krizin büyümesi beraberinde siyasi krizi getirdi. Bu durum merkezi yönetimin zayıflamasına neden oldu. Azerbaycan

Türkleri ile Ermenilerin, Gürcüler ile Osetlerin, Ahıska Türkleri ile Özbeklerin ve Kırgızlar ile Özbeklerin kendi aralarındaki etnik çatışmalarının zaman içinde büyümesi SSCB'nin dağılmasının en önemli faktörlerinden oldu. Gorbaçov'un etnik çatışmaları ve milliyetçilik hareketlerini bastırmak için silahlı güçleri kullanması olayların daha da büyümesi ve kanlı bir hâle gelmesine neden oldu.⁴⁷

Glasnost ve perestroykanın ilk feryadı Almatı'da gerçekleşti. İkincisi ise Dağlık Karabağ'da yaşananlardı. Bu hareketlerin hiçbiri kendiliğinden gerçekleşmedi. Erivan'da planlanan Moskova'da uygulandı.

Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin İlişkileri

Gülüstan Antlaşması (1813), Azerbaycan tarihi için tam bir yıkım oldu. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Azerbaycan, kuzey ve güney Azerbaycan olmak üzere ikiye bölündü. 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya, Kafkasya'ya kalıcı olarak yerleşti. Bundan sonra Rusya, Ermenileri bölgede kalıcı olarak yerleşmesini sağlayacak "Uydu toplum" olarak kullandı. Ermeniler ise yüzyıllardır gerçekleştirmek istedikleri "Büyük Ermenistan" hayalleri için gereken desteği buldu.⁴⁸

Rusya'nın hâkimiyeti altında gelişen ve güçlenen Ermeni toplumunun, Osmanlı Devleti'nde de Türkmençay Anlaşması ile başlayan göç hareketliliği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile devam etti. Bu durum, Kafkasya'da bulunan Ermeni nüfusunun artmasını sağladı.⁴⁹

⁴⁷ Emil Şadıhanov, "Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri", *Sosyoloji Konferansları*, S. 33, (2006), s. 2.

⁴⁸ Aygün Attar (Haşimzâde), *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 31.

⁴⁹ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 205-206.

Ermeniler tarafından 1890 yılında kurulan “Taşnaksütyun Partisi”, Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için Osmanlı topraklarına yöneldi. Çünkü Ermeniler, tarihsel süreç içinde sürekli iyi ilişkiler kurdukları Rusya ile ilişkilerinin bozulmasını istemedi. Kafkaslarda etnik çatışmalar ve milli uyanış hareketlerinin başladığı 1905 yılında bir Azerbaycan Türkü'nün Ermeniler tarafından öldürülmesiyle olaylar kanlı çatışmaya dönüştü.⁵⁰

Ermenileri 1905'e kadar destekleyen Rusya, Ermenilerin zaman içerisindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişimini kendi açısından tehdit olarak görmeye başladı. Bu yüzden 1905 yılında Türkler ile Ermeniler arasında meydana gelen kanlı çatışmaları görmezden gelerek Kafkasya'da barış ortamının bozulmasına müdahale etmedi.⁵¹

Rusya'da 1917 yılında yaşanan Ekim Devrimi ile Taşnaksütyun Partisi, Kafkasya'da daha geniş faaliyetlere başladı. Özellikle Osmanlı topraklarından Kafkaslara göç eden Ermenileri silahlandırılarak, Lenin tarafından Kafkasya Komiseri tayin edilen StepanŞaumyan'ın desteği ile Azerbaycan halkına karşı saldırı girişimlerine başlandı.⁵²

Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Sovyet Rusya, bağımsız Azerbaycan'ı yeniden kendi topraklarına bağlamak için Ermeni çeteleri ile iş birliği yaptı. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyet Rusya hâkimiyetine alınmasından sonra ise Rus yönetimi iki ülke arasındaki problemlere el koydu. Karabağ toprakları üzerinde devam eden Türk-Ermeni çatışmalarına çözüm olarak Karabağ'da otonom bir yönetim kuruldu.

Bölgedeki nüfus dengelerinin değiştirilmesi ve Rusya'nın Ermenileri destekler politikalarının devam etmesi Ermenilerin daha saldırgan bir tavır takınmasına sebep oldu. Aynı dönemde Ermenilerin Karabağ topraklarında hak iddia etmeye başlaması Azerbaycan Türkü-Ermeni çatışmalarının savaşa dönüşmesine ve uluslararası bir

⁵⁰ Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 23.

⁵¹ Hüsamettin Yıldırım, *Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)*, Kök Yayınları, Ankara 1990, s. 39.

⁵² Elçin Ahmedov, “Ermenistan'ın Etnik Temizlik, Soykırım ve Saldırganlık Politikasının Aşamaları”, *Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler*, haz. Cavid Kasımlı, İsa Arslan, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2005, s. 101. ¹³⁷ Savaş Yanar, *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 177; Elshanİzzatov, “Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya 2006, s. 63.

sorun hâline dönüşecek olan Dağlık Karabağ probleminin ortaya çıkmasına neden oldu.

1986'da Kazakistan'ın Almatı şehrinde başlayan sonrasında Gürcistan, Azerbaycan ve Özbekistan'a sıçrayan milliyetçilik olaylarının ortak noktası Gorbaçov tarafından başlatılan glasnost ve perestroyka politikalarının SSCB topraklarında yaşayan etnik unsurların milliyetçilik duygularını zirve noktasına çıkarmasıydı. Gorbaçov'a göre; "var olmayan milliyetler meselesi", bahsedilen ülkelerdeki halkın Sovyet yönetime karşı küçük tepkiler şeklinde başlayan isyanlarının, yanlış müdahaleler sonunda hızla büyümesine ve kanlı bir hâl almasına neden oldu. Sovyetler Birliği'nin zayıfladığı döneme denk gelen bağımsızlık hareketleri birliğin dağılmasında önemli rol oynadı. Bu etnik sorunlardan birisi de Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yaşanan çatışmalardı.

Ordunun Şehre Girişi ve Olayın Görgü Tanıklarının Anlattıkları

19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Bakü'de birçok insanın korkunç şekilde öldürülmesine neden olan olaylar meydana geldi. Azerbaycan halkını derinden etkileyen ve Sovyetler Birliği'ne olan güvenlerini tamamen sarsan bu olay SSCB hükümetinin anayasal düzene ve kanunlara, uluslararası hukuk kurallarına nasıl karşı geldiğinin bir göstergesidir. Şehirde olağanüstü hâl ilân edilmeden önce mevcut yönetimin rızası alınmadı, şehir halkı konu hakkında bilgilendirilmedi. Bu yüzden

çok sayıda masum insan olaylar sırasında hayatını kaybetti. Bakü’de 19 Ocak 1990 gecesi yaşananlar SSCB tarihinin en ağır cinayetlerinden biri oldu.

20 Ocak ayının 19’undan 20’sine geçen gece Bakü’de olağanüstü hâl ilân edilmesi kararından halkın haberdar edilmemesi Kızıl Ordu tarafından şehirde büyük bir katliam gerçekleştirilmesine sebep oldu. Olağanüstü hâl kararının uygulanmasından halka haber verilmesine kadar geçen sürede Kızıl Ordu askerleri şehirde 82 kişiyi öldürdü, 20 kişiyi ise ağır yaraladı. Kararın halka duyurulmasından sonra ise ölenlerin sayısı arttı. Olağanüstü hâl kararının uygulandığı şehirde 168 kişi öldü, 715 kişi yaralandı, 841 kişi ise kanunsuz olarak hapsedildi. Aynı gece, 80 otomobil, 200 ev, yaralılara yardım etmeye çalışan ambulanslar ve itfaiyeler hasar gördü, bu araçlarda çalışan ilk yardım ekipleri ise yaralandı ya da öldürüldü. Ocak’a kadar parti ve devlet organları tarafından hayata geçirilen tedbirler, planlanmış askeri müdahale ile sonuçlandı. 1989 yılının sonundan itibaren A. Vezirov ile A. Muttalibov imzalarıyla Moskova’ya gönderilen şifreli telgraflar bunların kanıtıdır. Bu telgraflarda Bakü’ye ilave asker ve Sovyet ordularının gönderilmesi talep edildi. Bu talep üzerine Bakü’ye askerlerin getirilmesi konusunda çeşitli hazırlıklar yapıldı. Olayların yaşanmasından birkaç gün önce şehrin hastaneleri acil bir şekilde boşaltıldı. Bütün yaralıların yerleştirilebilmesi için hazırlıklar yapıldı. Sovyet ordusu askerleri içinde ailesi Bakü’de yaşayanlar varsa acil olarak şehirden gönderildi. Böylece ordunun şehre sokulabilmesi için uygun ortam yaratıldı. Bakü şehrinde gerginlik son haddine ulaşmıştı. Halk hareketinin hızlanması komünist rejim ile çatışmaları başlattı.

Tüm bunlar yaşanırken Nahçıvan 19 Ocak 1990’da “Nahçıvan’daki siyasi-içtimai durumun kötülüğü, toprak bütünlüğünün tehlikede olması, yetkililere gerçekleştirdikleri müracaatların neticesiz kalması, Ermeni saldırılarından dolayı vatandaşların hayati tehlikesinin bulunması ve Kars Antlaşmasına aykırı davranışlarda bulunulması ve Nahçıvan’dan SSCB askerlerinin derhal çıkarılması sebepleriyle” bağımsızlığını ilan etti. Moskova, Nahçıvan tarafından alınan bu kararı hiçbir şekilde bağışlamadı ve 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece Bakü’ye girdi.

Sovyet ordusu şehre, zırhlı araçlar, tanklar, helikopterler ve otomatik silahları ile girdi. Aynı zamanda savaş gemileri Hazar Denizine demir attı. Çok uluslu her

imparatorluğa olduğu gibi SSCB'nin de sonu geliyordu. SSCB ise bu dağılmayı geciktirmek için var gücüyle kendi halkıyla mücadele ediyordu.

Rus General Dubinyak, ordunun şehre girişini; şehirde bozulan asayişi yeniden sağlamak ve korumak, kanuna karşı gelen kişilerin ve bu hareketlerin önlenmesi, vatandaşların hayatını korumak, idare ve teşkilatların normal işlemlerini sağlamak olarak açıklıyordu.

SSCB tarafından Bakü'ye asker sevk edilmesi, sözde halkın huzurunu bozanlara karşı Azerbaycan halkının menfaatlerini korumak ve hükümete karşı gerçekleştirilmesi planlanan darbeyi bertaraf etmektir. Ancak ordunun suçsuz halka karşı gerçekleştirdiği kıyım ordunun şehre giriş amacıyla çelişmekteydi.

Şehirde olağanüstü hal ilan edilmesinden sonra Bakü'de ve 11 ilinde askeri hava sahaları oluşturuldu ve bunlara herhangi bir tehlike durumunda "asayiş korumak" adına silah kullanma yetkisi verildi. Ancak bu durum halkın aleyhine işliyordu. Sovyet ordusunun Bakü'ye girişi bir düşman ordusu gibiydi. Tıpkı, SSCB'nin Macaristan'da, Çekoslovakya ve Afganistan'daki hareketi gibi. Sovyet ordusu, halka karşı çok acımasız davranarak önüne çıkan bütün engelleri dağıttı. SSCB ordusu, bu müdahale sırasında, eziyetli ölümlere sebebiyet verdiği için insanlara karşı kullanılmaması gereken 5.45 milimetrelik toplar kullandı. Ölenler arasında sadece Azerbaycan Türkleri değil, Rus, Yahudi, Tatar, Çeçen, Gürcü ve diğer milletlerden kadın, yaşlı ve çocuklar da vardı.

Azerbaycan'a giren SSCB ordusu, günahsız insanları yakın mesafeden top ateşine tutmuş, tanklar ise önlerine çıkan insanların üzerinden geçmişti. Katliamlar gerçekleştirilirken insanlara karşı kullanılması yasak olan 5.45 kalibrelik toplardan istifade edilmişti. SSCB ordusunun Bakü'ye girişine "darbe" adı verilmişti. Bu girişime liderlik eden Sovyet Savunma Bakanlığı ordu generali D. Yazov,⁵³ kendisine bağlı askerlerin yaptığı işleri ve işledikleri cinayetleri "onlar ortaya çıkabilecek ağır bir facianın, ölecek binlerce insanın önünde engel oldular" şeklinde bir savunmayla geçiştirmişti. 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Sovyet ordusu tarafından halka çok

⁵³ D. Yazov, Azerbaycan'da yaşanan 20 Ocak 1990 olayları sonrası mareşal rütbesine yükseltildi. ²⁸⁶ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 46.

ağır bir saldırı gerçekleştirildi. Bu saldırı Azerbaycan halkının bütününi derinden sarsmıştı.

şehrin sakinlerine olağanüstü hâlin ilân edileceği önceden haber verilmedi. Olaylar başladıktan yedi saat sonra askeri yetkililer tarafından halka ancak bilgi verildi. 19 Ocak gecesi yaşanan olaylara Sovyet İttifakı'nın kara, deniz, hava birlikleri ile Sovyet Milli Güvenlik Komitesi ve İç İşleri Bakanlığı'nın özel birlikleri de katıldı. Bu askeri birlikler, evleri ve hastaneleri ateşe tutmuş, yanlarından geçen ya da yolda duran araçların üzerinden tanklarla geçmiş, yaralı insanlara bile ateş ederek öldürmüştür.⁵⁴

Azerbaycan halkı ordunun şehre yaklaşmasından rahatsızdı. Bu yüzden şehrin giriş çıkış yollarına barikatlar kuruldu. Tam donanımlı askerlerin barikatlar karşısında izin isteyerek şehre gireceklerini düşünüyordlardı. Çünkü kendi ülkelerinin askerleri onlara kurşun atmazdı. Beklenen olmadı. Sovyet ordusu şehre silahları ve kurşun sesleri ile dahil oldu.

Azerbaycan halkı, SSCB'den ayrılmak ve ordunun şehre girişini engellemek için şehrin girişine barikatlar kurdu. Kamyon ve otobüslerle şehre giriş yollarını kesti. SSCB tankları ise barikatları yıktı, otobüs ve kamyonları altına aldı ve gerisindeki insanları ezdi. Halk ise kendini savunmak için tanklara taş ve sopalarla saldırdı. SSCB bölgeye ilave asker gönderme kararı aldığı sırada Stavrapol ve Krasnodar'da kadınların yürüyüş yapması kararın değiştirilmesine sebep oldu.⁵⁵

Olayların farkına varamayan birçok insan tankların karşısına oturuyor ya da yere uzanıyordu. Bu sayede ordu müdahalesini durdurabileceğini uman halk büyük bir katliama uğruyordu. Halk, kendi ordumuz bizi ezip geçmez derken yanıldıklarını fark ediyordu. En kanlı olaylar ise Salıyan'da ve bugünkü 20 Yanvar meydanında yaşandı.

Bakü'de olağanüstü hâl ilân edildiği andan itibaren sokaklar, zırhlı arabalar, tanklar ve Kızıl Ordu askerleri ile doldu. Radyo ve televizyon haber yapamıyor,

⁵⁴Sayılov, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁵⁵Vəliyev (Ömərođlu), *a.g.e.*, s. 23.

gazeteler çıkmıyordu. Bakü halkı ise olanlardan dolayı şaşkınlık içindeydi. Halk, kanlar içinde, Bakü ise dünyadan kopmuş vaziyette idi.⁵⁶

Ülkede yaşanan olaylardan dolayı son zamanlarda yollardaki arabalar azalmıştı. Çok kişi şehre gitmek için arabasını değil kamu taşıtlarını kullanmaktaydı. 19 Ocak gecesi tahminen gece 03:00 sularında büyük bir gürültü duyuldu. Evlerinin ışıklarını yakmadan pencereden bakanlar gördüklerine inanamadı. Yol kenarında onlarca tank ve silahlı asker birbiri ardınca diziliydi. Bu tanklar şehre halkın kurduğu barikatları aşarak gelmişti.

Ordunun kurşunlarının sesi “11. Kızıl Ordu” meydanı tarafından geliyordu. Askerlerin attığı fişeklerin ışığı görünüyordu. Biraz daha dikkatli bakıldığında ordunun adım adım şehre geldiği anlaşılıyordu. Kızıl Ordu’nun zırhlı tankları Karl Marks Caddesine girdi. O gece Kızıl Ordu, evlerinin balkonlarından meraklı gözlerle kendilerine bakıp ne olup bittiğini anlamaya çalışan halka dahi ateş etti.

Sovyet askerleri yalnızca halka değil, insanların yaşadığı binaların duvarlarına, yol kenarında park etmiş arabalara da ateş açmıştı. Tiflis Caddesi üzerinde ilerleyen tanklar buradaki araçları ezmiş karşısına çıkan insanları öldürmüştü. SSCB, Azerbaycan’da ortaya çıkan bağımsızlık hareketini bastırmak, halkı korkutmak istiyordu. Ancak bu artık mümkün olmayacaktı.⁵⁷

Yazov’un söylediğine göre; General Aleksander Lebed’in birliği 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece saat 22:00’de askeri havaalanından çıkıp Bakü şehrine doğru gelirken karşısına çıkan bütün canlılara ateş etmişti. İlk kayıp ise, 22:05’de Fuad Mövlüdoğlu oldu. Saat 22:00-00:00 arası SSCB askerleri tarafından açılan ateşler neticesinde A. Asadullayev, K. Memmedov, V. Mirzeyev, V. Tokarev, R. Rüstemov, Z. Aliyev, Y. Meeroviç, E. Mireyev, S. Eşrefov, N. Yakubov ve C. Hanmemmedov öldürüldü. İşlediği cinayetler sonrasında ise General A. Lebed’e 17 Şubat 1990’da general rütbesi verilmişti.⁵⁸

Ocak 1990’da Bakü’de SSCB ordusunun şehre girebilmesi bütün gerekli ortam yaratılmıştı. Şehre giren askerlere psikolojik olarak baskı yapılmıştı. Ordunun şehre

⁵⁶Süleymanzadə, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁵⁷Məhərrəmov, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁵⁸M. A. Qasımova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 49.

girmesinin sebebi Azerbaycan halkının burada yaşayan Rusları katletmesi olarak gsterilmiştir. Rus halkının korunması için ordunun şehre girmesinin gerekli olduğu söylenmiştir. Halkın silahlı olduğu ve orduyu ateş aarak karşılayacağı iddia edilmiştir. O geceye dair daha sonraları alınan ifadelere göre ise Rus askerleri arasında Ermeni halkının ajanları da vardı.

Gece saat 00:00'dan sonra Bakü'de çatışmalar başladı. Kirov (şimdiki Mehmed Emin Resulzade) kasabasından Lenin Caddesine (şimdiki Azatlık Meydanı) 500'den fazla asker sevk edildi. Silahlı çatışmaların yanında top ateşleri de duyuluyordu. SSCB tarafından bölgede karışıklık yaratmak için Rostov başta olmak üzere Rusya'nın çeşitli bölgelerinden askerler bölgeye sevk edildi. Çünkü her ne kadar Dağlık Karabağ meselesi sürekli devam etse de Bakü'de Ermeniler rahatça yaşıyorlardı. Ancak bu andan itibaren, Azerbaycan radyosunda verilen haberlere göre Ermeniler, Nahçıvan'a giden yolu ve Ermenistan'a ait Megri bölgesinden geçen trenlerin yolunu kesmeye başladı.

Rus ordusu önüne gelen her şeyi, herkesi ezip geçiyordu. O gece "Ben Rusum, beni vurmayın!" diye bağıran İvan Prohorov ya da gözleri görmeyen ve evine gitmeye alışan Yefimiev Boris Vasilyeviç de askerlerin ateşi altında kalmıştı. Ruslar, Rus halkına da ateş ediyordu.⁵⁹

Azerbaycan Azatlık radyosunda Fuad Ağayev, Mehdi Memmedov ve Yusif Samedoğlu olaylar hakkında yorum yaptıkları sırada, Halk Cephesi idare heyeti yesi Becan Ferzeliyev'in eşi Zemine Hanım, ocuklar, yaşlılar ve kadınların öldürüldüğünü bildirdi. Aynı anda radyoda 20 Ocak saat 00:20'de başlayan çatışmanın sesleri verildi.⁶⁰

Rus haber kaynağı *İzvestiya* gazetesinin haberine göre, Azerbaycan halkı SSCB ordusuna ateş açmıştı. Ancak ordudaki askerler, şehrin girişinde barikat kuran halktan başka olayları evlerinin balkonundan takip eden halka dahi ateş etmişti.

Ağır tankın üzerine geldiğini görüp arabayla kaçarken silahla vurulan 14 yaşındaki İbrahim'in, babasıyla birlikte otobüsle eve dönen 13 yaşındaki Larissa'nın, torunuyla beraber olayları görmek için evinin kapısına çıkan 58 yaşındaki şerifov'unve

⁵⁹řırlar, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁰Vliyev (mroğlu), *a.g.e.*, s. 23.

torununun, pencereden tanklara bakan 16 yaşındaki Bessantina'nın, evinde çay içen 77 yaşındaki Babayeva'nın, ambulansla yaralılara yardım etmek için yola çıkan Doktor Marhevka'nın, aracını park etmek isteyen sürücünün öldürmesi kahramanlıktan ziyade soğukkanlılıkla işlenmiş cinayetlerdir.

19 Ocak 1990 gecesi Sovyet askerlerinin Bakü'de ateş altında tuttuğu halk birleşmiş ve Sovyetlere karşı durmuştur. O gece acil yardım hastanesine 207 kişi silahla yaralanmış halde getirilmiştir. Telefonla bütün cerrahlar hastaneye çağırılmış, o hastanede çalışmayan doktorlar ise yardıma gelmiştir. Getirilen yaralılar arasında Azerbaycan halkının dışında Tatar, Rus ve diğer milletler de vardı

ElmiraGafarova 19 Ocak gecesi saat 02:00'da televizyon merkezine gelip radyo ile halka bilgi verdi. Radyoda verdiği demeçte: "Bakü'de olağanüstü hâl ilân edilmesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin rızası olmadığını tasdik etti.

Azerbaycan'da halkın huzurunun bozulmasına kesin itirazlarını bildirdi. Dökülen kanın bütün mesuliyetinin bu kararı kabul edenin ve onu hayata geçirenlerin boynuna düştüğünü, öldürülenlerin hayatlarına feci şekilde son verilmesinin affedilemeyeceğini ilan etti. Gafarova'nın bu sözleri Gorbaçov'un yüzüne vurulan bir tokattı.⁶¹

Bakü'nün hastaneleri yaralılarla, ölenlerle dolmuştu. Hastaneler bir nevi savaş zamanlarındaki hastaneleri anımsatıyordu. MiresedullaMirkasimov adına Cumhuriyet Klinik Hastanesine altı şehidin cesedi, 40'tan çok yaralı getirilmişti. O gece hastanenin üroloji servisinin 5. kısmı, 23 Ocak'ta ise hematoloji servisinin 4. kısmı ateşe tutuldu. Cerrahi odalarında gerçekleştirilen ameliyatlara bozmak içinse ışıklar söndürüldü. Doktorlar ise ameliyatlara mum ve fener ışığında devam etti. Doktorlara yardıma gelen genç kızlar, kurşun yağmuruna tutuluyor yine de yardım etmekten vazgeçmiyorlardı. Askerler ise, hastaneye, yollara, ölüleri ve yaralıları taşıyan arabalara ve sürücülerine hatta ambulanslara dahi ateş etti. Öyle ki, 45-01 AQA numaraları "QAZ-24" markalı ambulans kurşunlardan delik deşik olmuştu. Çocukların yattığı hastanelerin duvarları da delik deşikti.

⁶¹ M. A. Qasimova, O.B. Qasimov, *a.g.e.*, s. 40.

Olay gecesinden sonra o gece yaşananları araştırması için bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun amacı o gece baskına maruz kalan yerleri gezmek ve bu olaylara şahit olan kişileri dinleyerek bir rapor yazmaktı. Bu amaçla üroloji servisinde yapılan incelemeler sonucunda hastanenin özellikle çocuk servisi kısmının duvarlarında yüzlerce mermi izine rastlanmıştır.

SONUÇ

Tarih boyunca doğal zenginlikleri ve jeopolitik öneminden dolayı birçok devletin egemenliği altında kalan Azerbaycan üzerinde hâkimiyeti sağlayan devletlerden biri de Rusya idi. Rusya'nın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak üzerinde tahakküm kurduğu devletlerden biri de Azerbaycan oldu. Birliği oluşturan 15 cumhuriyetten biri olan Azerbaycan, yaklaşık 70 yıl boyunca zengin petrol yatakları, doğalgazı ve madenleri ile SSCB'nin ekonomik olarak en büyük dayanaklarından biriydi. Ancak, değişen dünya düzeninde SSCB'nin yıkılması da kaçınılmaz oldu.

Tarihi süreç içinde Rusya tarafından oluşturulan Ermenistan'ın saldırgan tutumu neticesinde sürekli karşı karşıya gelen Azerbaycan için Dağlık Karabağ olayları, halkın Komünist Partiye ve SSCB'ne olan inancını yitirmesine, tepkisini ortaya koymasına ve bağımsızlık isteğini göstermesine neden oldu. 1918-20 yılları arasında bağımsızlığını kazanan ve bu ruhu tadan Azerbaycan Türkleri için 20 Ocak 1990 olayları bir dönüm noktası oldu. Bağımsızlık isteği ile ayağa kalkan Azerbaycan'ın "büyük kardeş" olarak gördüğü SSCB tarafından gerçekleştirilen ağır müdahaleye maruz kalması "milli uyanışını" sağlaması için en büyük adım oldu. Bu uyanış aynı zamanda SSCB'nin dağılması sürecini de etkiledi.

20 Ocak gecesi yaşananlar aslında Azerbaycan tarihinde Rusya tarafından gerçekleştirilenlerin son aşamasıydı. 1905 yılında Ruslar tarafından Azerbaycan Türklerine karşı başlatılan saldırılar, 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını sonlandırmak için gerçekleştirilen ordu müdahalesi, 1937 yılında Stalin tarafından gerçekleştirilen "halkın düşmanlardan temizlenmesi" politikası ve 1948-53 yılları arasında Azerbaycan Türklerinin kendi topraklarından "gönüllü göçürülmesi" o gece yaşanacakların birer habercisi gibiydi. SSCB, bayrağı altında yaşayan ve bağımsızlıklarını talep eden halklara gözdağı vermek için Azerbaycan'ı seçti. O gece bölgeye sözde asker olarak sevk edilen kişilerin aslında askerlikten uzak kişiler olduğu açıktı. Şahitlerin ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir.

20 Ocak gecesi Azerbaycan halkı, bağımsızlığı uğruna kayıplar vermiştir. Türk, Rus, Tatar, Lezgi, her milletten genç, yaşlı birçok vatandaşın ölümüne sebep olan olaylar SSCB ile Azerbaycan arasındaki uçurumun derinleşmesine neden olmuştur.

Siyasi süreçte Azerbaycan KP'nin olaylara gereken önemi atfetmemesi, yaşananlara sessiz kalması, ülkesindeki olaylara müdahale etmesi için SSCB'den yardım istemesi halkın komünist sisteme olan inancını yitirmesine sebep olmuştur. Bu sırada, elindeki maddi imkânsızlıklara rağmen halkın yanında olan Azerbaycan Halk Cephesi ise hızlı bir yükselişe geçmiş, bu durum AHC'ye bağımsız Azerbaycan'da iktidarın yolunu açmıştır.

Olayları incelemek için kurulan araştırma grubunun, olayla ilgili topladığı materyalleri numaralandırmaması, kayıt altına almaması ve ciltlemeden, birbirinden bağımsız 100 dosya şeklinde Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığına göndermesi, siyasi süreç içinde olaylara gereken önemin verilmemesi, Bakü'nün dünyadan tecrit edilmeye çalışılması ve olayın gizlenmesi olarak yorumlanabilir. Üzerinden 28 yıl geçmesine rağmen gerçek suçlular yargılanmamış ve cezalandırılmamıştır.

20 Ocak olayları, XX. yüzyılın sonunda dünyanın gözü önünde dağılmamak için her yolu deneyen bir devletin kendi tebaasına karşı gerçekleştirdiği bir katliamdı. Belki kayıplar Dünya Savaşlarında yaşamını yitiren ya da Bosna'da soykırıma maruz kalan Müslümanlar kadar çok değildi. Fakat 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece Bakü'de yaşananlar, SSCB'nin ne kadar ileri gidebileceğinin bir göstergesi oldu.

Azerbaycan'ın yakın tarihinin en önemli olayı olan 20 Ocak olayları, halkın kendi kaderini tayin etme yolunda attığı en önemli adımdır. Yöneticilerine güvenmeyen bir milletin kendi tarihini yazmasının örneğidir. Bu facia ile Azerbaycan halkı, SSCB'ye olan güvenini tamamen yitirmiş, yeniden doğmuş, ruhunu tanımış ve bağımsızlığı için ayağa kalkmıştır. Kanlı Ocak, Azerbaycan halkının "milli uyanışını" sağlaması, bağımsızlığını kazanması yolunda bir dönüm noktasıdır.

OCAK 20

KARA OCAK

- 137 kişi katledildi
- Yaklaşık 700 kişi yaralandı
- 800'den fazla insan tutuklandı

Ocak 1990 tarihinde 19'unu 20'sine bağlayan gece Sovyet Ordusu ve Ermeni eşkiya çeteleri Bakü'ye girerek Azerbaycan halkına karşı büyük terör saldırısında bulundu.

Altayli.Net

KAYNAKÇA

- A. M., *Azerbaycan'ın Teşekkülü*, Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul 1334 (1918).
- Abbashlı, Nazile., *Azerbaycan'da Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001.
- Acar, Kezban., *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- Adıgüzel, Hüseyin., *Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Acar, Kezban., *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.
- Adıgüzel, Hüseyin., *Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Aliyeva, Gönül., "SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Armaoğlu, Fahir., *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I 1906-1918*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Aslan, Betül., "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril Alfabesine Geçirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 357-374.
- Aslan, Yasin., *Aşkarlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*, Yağmur Basın Yayın, Ankara 1992.
- Aslanlı, Araz., "Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 5, Çorum 2005, s. 116-136.
- Aslanlı, Araz., *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Aslanlı, Araz., "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, Bahar 2001, s. 393-430.
- Aslanlı, Araz., *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Eko Avrasya Yayınları, Ankara 2013.
- Attar, Aygün., *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005. Aydın, Mustafa., "Karabağ", *DİA*, C. XXIV, 2001, s. 367-368.

- Azer, Candan., *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul 2011.
- Azərbaycan Tarixi 1941-2002-ci İllər*, C. VII, Elm Nəşriyyatı, Bakı 2008.
- Bacon, Elizabeth E., *Esir Orta Asya*, çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, Garanti Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul.
- Bal, Halil., *Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, Âlem Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Balayev, Aydın. Mirzə, Rasim., *20 Yanvar Hadisələri, Sənədlər, Mövqelər, Şərhlər (1990-2000)*, Çarşıoğlu Nəşriyyatı, Bakı 2000.
- Brzezinski, Zbigniew., *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Buniyatov, Ziya Musa., "Azerbaycan", *DİA*, C. IV, 1991, s. 317-322.
- Bushkovitch, Paul., *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016.
- Bünyadov, Ziya., *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, çev. Sebahattin Şimşir, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004. Bünyatov, Şövqi., *20 Yanvar Hadisəsi və Aprel Döyüşlərinin Milli Ruhumuzun İnkişafındaki Rolü*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2017.
- Baykara, Hüseyin., *Azərbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Azərbaycan Halk Yayınları, İstanbul 1975.
- Habiboğlu, Hidayet Veli., *Şahidler... 20 Yanvar 1990...*, Gençlik, Bakı 1992.
- Hasanlı, Cemil., *Azərbaycan Tarihi 1918-1920*, çev. Aslan Erturun, Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1988.
- Hasanoğlu, Murteza. Süleymanlı, Nesrin., "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfus Mücadelesi ve Azerbaycan", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, II/2, 2013, s. 289-303.
- Hayit, Baymirza., *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Güven Yayınları, Ankara 1975.
- Hosking, Geoffrey., *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Xanməmmədova, Şövkət., *20-dən 20-yə*, MBM, Bakı 2010.
- İbadov, Adalet., "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu: Çözümler, Öneriler", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.
- İbrahimli, Fezail., "Cumhuriyetin Çöküşünün Ardından Azerbaycan'da Siyasal Baskı ve Tutuklamalar", *Büyük Devletler Kısacığında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

- İbrahimova, Almaz., “İstiklâlin İlânı Öncesinde Azerbaycan’da Siyasî Durum (1917-1918), *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, ed. QiyasŞükürov, VasifQafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- İrge, N. Filiz., *Sovyetler’den Rusya Federasyonu’na (Balkanlar- Orta Asya- Kafkaslar) Kapitalist Kuşatma*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kara, Abdulvahap., “Kazakistan’da 1986 Almatı Olaylarının İç Yüzü ve Etkileri”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Kara, Abdulvahap., *Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*, Ufukötesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Kara, Abdulvahap. Yeşilot, Okan., *Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011.
- Karac, Ahmet., “Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri”, *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, haz. İmran Baba, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Karaca, Ahmet., *Azerbaycan’ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1982.
- Karaca, Ahmet., “Azerbaycan Halk Cephesi Hareketi ve Kaynakları”, *Türk Yurdu*, C. X, s. 31 (377), Ankara 1990, s. 27-31.
- Karacagil, Kürşad., “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Ayak Sesleri: Almatı Olayları (1986)”, *HistoryStudiesInternationalJournal of History*, Volume: 6, Issue: 1, January 2014, s. 101-114.
- Kenkerli, Kulu., *GanlıŞenbeye Geden Yol*, Azerbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, Bakı 1997.
- Kennedy, Paul., *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1995.
- Kerblay, Basile., “Gorbaçov’un Politikalarının Genel Çizgileri”, *Gorbaçov’un Rusyası*, çev. Osman Akinhay, haz. Cem Akaş, Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kesici, Kayyum., *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Kılınçkaya, Derviş M., “Azerbaycan Halk Cephesinin Doğuşu ve Azerbaycan’ın Bağımsızlığı Yolundaki Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Yıldız Matbaası, Ankara 1995.
- Mehdiyev, Ramiz., *Dağlık Karabağ Kaynakların Diliyle Tarih*, çev. Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.
- Mehmetzade, Mirza Bala., *Milli Azerbaycan Hareketi*, haz. Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.
- Məhərrəmov, Vahid., *QanlıGecə-QanlıTarix*, HərbiNəşriyyat, Bakı 2011.

- Musabeyov, Rasim., "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, C. VII, S. I, İlkbahar 2001, s. 177-196.
- Mustafayev, Beşir., "İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. I, Nisan 2012, s. 59-79.
- Mustafayev, Beşir., "Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/I, Yaz 2012, s.533-561.
- Mustafayev, Beşir., "Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013, s. 281-294.
- Mustafayev, Beşir., "Sovyet Döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 39, Güz 2013, s. 53-68.
- Mustafayev, Beşir., "Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan'da Kurulan İlk Türk Siyasi Teşekküller", *Yeni Türkiye*, S. 60, Summary 2014, s. 1-10.
- Neciyev, Elçin., "Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Nesibli, Nesib., "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 1, s. 132-160.
- Onay, Yaşar., *Batı'ya Direnen Devlet Rusya*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2008.
- Özdemir, Burcu., "Tarihçi ve Aydın Kimliği ile Ebulfez Elçibey", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Riasanovsky, Nicholas V. Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.
- Rzayeve, Olqa., *1990 İl 20 Yanvar Faciəsi Azərbaycan Qadınlarının Gözü İlə*, Mətbəə3, Bakı 2003.
- Sadikov, Ramin., "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimine Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 48, s. 101-118.
- Saray, Mehmet., *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- Saray, Mehmet., *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1993.
- Saray, Mehmet., *Kazakların Uyanışı*, TİKA Yayınları, Ankara 2004.
- Saray, Mehmet., *Quzeyvə Güney Azərbaycan Türklərinin Tarixi*, Şərq-Qərb, Bakı 2010.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., "Sumgait Olaylarının Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 9, Erzurum 1998, s. 181-188.
- Sariahmetoğlu, Nesrin., "Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Yayılma Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", *Kafkas Dosyası*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu vd., Tatav Yayınları, İstanbul 2006.
- Tahirzade, Adalet., *Elçibey'le 13 Saat*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2001.

Tuğaç, Hüsamettin., *Bir Neslin Dramı Kafkas Cephesinden Çarlık Rusyasında Tutsaklıktan Anılar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975.

Türkmen, Zekeriye., “XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası (1800’lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)”, *Manas*